

УДК 811.161.2'37

Фатєєва Л.М., аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

Лінгвокультурологічний концепт “воля” (пареміологічний аспект)

Стаття подає класифікацію паремій, що позначають концепт «Воля», на основі семантики та образної форми втілення, виявляє особливості відбитих у них національних рис мовної картини світу.

The article suggests the classification of semantic groups of meaning “Will” on the basis of figurative embodiment, reveals particularities of national features of the linguistic world view reflected in them.

Українські паремії були об'єктом різноаспектного вивчення в працях Л.Авксентьєва, І.Голубовської, К.Глуховцевої, В.Мокієнка, В.Ужченка, В.Чабаненка та інших учених. Проте пареміологічна сфера на позначення концепту “воля” не одержала належного лінгвістичного висвітлення.

Мета статті – здійснити семантичний аналіз українських паремій, що об'єктивують концепт “воля”, виявити його національно-культурну специфіку. Розвідка є частиною дисертаційного дослідження, напрям роботи якого пов'язаний із комплексними темами кафедри української філології та загального мовознавства. Її актуальність зумовлена тим, що концепт “воля” належить до тих базових концептів культур, зміст і цінність яких у даній лінгвокультурі визначають специфіку сприйняття світу певним етносом [8, с. 74]. Вважаємо, що для інтерпретації лінгвокультурологічного концепту необхідна комплексна методика дослідження, що передбачає одним із чинників проведення пареміологічного аналізу. Це пояснюється тим, що в пареміологічному корпусі “відображаються не лише універсалії загальнолюдського життєвого досвіду, а й подаються неповторні зразки національної логіки та світоощінок, що сприяє виявленню особливостей менталітету” [3, с. 72] етносу.

Питання входження прислів'їв та приказок до фразеологічного фонду чи афористичних суджень поки що не вирішене в сучасній лінгвістиці. Ми поділяємо думку І.Голубовської стосовно сутності прислів'їв як результату морально-ціннісної концептуалізації дійсності [3, с. 66] і належності їх як домінуючих до афоризмів, незважаючи на спільні ознаки “фразеологічних сполук” та “фразеологічних речень”(паремій) [3, с. 66].

Прислів'я розуміємо як “короткий, стійкий у мовленнєвому побуті, як правило, ритмічно організований вислів повчального характеру, в

якому зафіксований віковий досвід народу; має форму завершеного речення (простого або складного) [5, с. 389]. Приказка – короткий вислів, нерідко повчального характеру, має, на відміну від прислів'я, тільки буквальний план і в граматиці відношенні є завершеним реченням [5, с. 389].

Кількісно концепт “воля”, що має не лише власне лінгвістичну, а й лінгвокультурну інформацію, досить широко представлений в українській пареміології. Він вербалізований у більш як 200 прислів'ях, приказках та приповідках, які, враховуючи семантичну наповненість, класифікуємо на 10 груп.

Найчисленнішу семантичну групу становлять паремії, що фіксують морально-вольові риси характеру: відвагу, сміливість, завзяття, боязливості: 1. *Чия відвага, того й перемога* [6, с. 10]. 2. *Сміливим відвага володіє* [13, с. 326]. 3. *Завзятий, як перець, покінь не вийде на герець* [13, с. 469]. 4. *Хто відважний, той здобуває, а хто боягуз, той пропадає* [9, с. 27]. 5. *Боязливому – по вуха, сміливому – по коліна* [13, с. 471].

Досить продуктивна група паремій, у яких воля постає як мрія, бажання, мета, що підкреслює волелюбність українського народу – провідну рису його менталітету: 1. *Сам у неволі, а мрії на волі* [13, с. 154]. 2. *Або волю здобути, або дома не бути* [7, с. 108]. 3. *Хоч рачки, та на волі* [11, с. 587].

Філософське осмислення волі як сили, що здатна кардинально впливати на життя людини, засвідчують паремії третьої групи, представленої, зокрема, прикладами: 1. *Воля дає силу слабим* [1, с. 205]. 2. *Боягуз умирає тисячу раз, а відважний тільки раз* [9, с. 27]. 3. *Великі душі мають силу волі, а слабодуші гинуть у неволі* [9, с. 53].

Лаконічні експресивні висловлювання, що є складовими четвертої семантичної групи, виражають думку, що воля є умовою щасливої долі.

Реалізацію такої ідеї вбачаємо в контекстах: 1. *Хто без волі, той без долі* [9, с. 54]. 2. *Краще на волі на вітці, чим у неволі у золотій клітці* [1, с. 205].

Вербалізовані судження п'ятої групи акумулюють роздуми-переконання, у яких воля – необхідна умова повноцінного життя людини. Приклади цього наочно демонструють такі стійкі вислови: 1. *Тільки й волі, що крикнуть у полі* [12, с. 155]. 2. *Воля – маленьке слово, а всі йому раді* [1, с. 205].

Ще одна пареміологічна група виражає настанови-побажання, що є релевантними для свідомості її носія: 1. *Не думай про страх, то його й не буде* [1, с. 215]. 2. *Терпи, козак, отаманом будеш* [13, с. 208].

Спектр значень досліджуваних мовних одиниць, пов'язаних із вольовою концептосферою, розширюється за рахунок паремій наступної групи, у яких домінують виступає сема “рішучість”: 1. *Або пан, або пропав* [13, с. 327]. 2. *Що буде, те й буде* [1, с. 134].

Серед аналізованих наявні паремії, що репрезентують волю як вияв дії, часом потенційної: 1. *На волі я й гори потоплю* [13, с. 155]. 2. *Таке діло, що треба йти сміло* [1, с. 134]. 3. *Козак живе не тим, що є, а тим, що буде* [13, с. 208].

Семантична група “пасивність” представлена нечисленним рядом стійких висловів: 1. *Ваша сила – ваша й воля* [13, с. 155]. 2. *Панська воля – панська й сила* [13, с. 155]. 3. *Коли та воля буде? Чи вона втопилась, чи де поділась?* [13, с. 155]. Серед них виявлені паремії, які характеризуються соціальним спрямуванням, що зумовлено історичними чинниками: 1. *Чия воля, того й сила* [11, с. 88]. 2. *Тільки й волі, що крикнуть у полі* [13, с. 155].

Три паремії презентують семантичну групу, яку можна об'єднати спільною семою “особиста воля”: 1. *У своїй хаті своя правда і сила, і воля* [9, с. 54]. 2. *Своя воля мед п'є, своя воля й кайдани кує* [13, с. 155].

Переконані, що центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт слугує для дослідження культури, а культура базується на ціннісному принципі. Тому вважаємо, що заслуговують на увагу паремії, які виражають естетичну оцінку українським етносом таких категорій, як воля, відвага, сміливість, що демонструють, зокрема, такі приклади: 1. *Воля дає силу слабим* [1, с. 205]. 2. *Де відвага, там і щастя* [6, с. 20; 9, с. 42]. 3. *Відвага красить молодця* [12, с. 309].

На формування і вербальне вираження менталітету народу впливають, зокрема, історичний та географічний фактори, вони визначають його світобачення. Цим зумовлена, на нашу думку, наявність у смислового центрі численних досліджуваних стійких висловів традиційних символів – могутніх підвалин наці-

ональної культури [10, с.112]. Так, козацтво є символом України, її одвічної боротьби за волю; символом мужності, самопожертви, героїства. Запорізька Січ була символом Козацької Вольниці, організаційного центру боротьби за волю України [11, с. 587]. Дорогоцінним для кожного українця є Дніпро (Славута, Славутич) – символ України, долі народу, його величі, нездоланності, слави; козацької волі, звитяги [11, с. 587]. Кінь, уособлюючи багатство, могутність українського степу, швидкість, символізує й волю для українців. Це зумовило використання даних лексем як складових компонентів у реалізації семантичних моделей багатьох паремій:

1. *Козацькому роду нема переводу* [11, с. 74]. 2. *Степ та воля – козацька доля* [13, с. 207]. 3. *Чоловік без волі, що кінь на припоні* [11, с. 587]. 4. *Січ – мати, а великий Дніпро – батько. Наш Луг – батько, а Січ – мати – от не треба помирати* [13, с. 20]. 5. *Ще не вмерла козацька мати* [13, с. 203].

Лексема *козак* своєю експресивністю збагачує ряд численних паремій, сприяючи розумінню духовної культури етносу: 1. *Де козак, там і слава* [13, с. 207]. 2. *Куди козака доля не закине, все буде козак* [13, с. 211]. 3. *Козака потилиця панам-ляхам не хилиться* [13, с. 209]. 4. *Життя собаче, зате слава козача* [13, с. 208].

Певне смислове навантаження в пареміях відіграє цифрова символіка, що має міфологічні корені: 1. *Хоч за три дні перед смертю волю побачить* [13, с. 155]. 2. *Один кіт стада мишей не боїться* [13, с. 470]. 3. *Трьом та кози боятися* [13, с. 468].

Складовими компонентами паремій вольової концептосфери є слова-зооніми, участі яких у семантичному наповненні контекстів завдячує алегоричний характер їх уживання, реалізацію чого вбачаємо, зокрема, в таких прикладах: 1. *Лякана ворона і куца боїться* [7, с. 111; 1, с. 134]. 2. *Для миші і кішка звір* [7, с. 111]. 3. *Сміливий, як жаба: з маху в воду* [4, с. 479].

Належну роль у розкодуванні змісту паремій, структура яких містить зоологічні номени, відіграють стереотипні уявлення українців, природа яких бере початок від міфологічних вірувань наших предків. Так, домініантність семи “сміливість”, “відвага”, “боязливість” у даних пареміях етимологічно зумовлена зверненням до денотату: 1. *Куди орли літають, туди сороки не пускають* [7, с. 108]. 2. *Пішого сокола і ворони не клюють* [7, с. 108]. 3. *Полоханий заєць і пенька боїться* [13, с. 471].

Низка паремій, що об'єктивують концепт “воля”, побутують у середовищі української та російської спільноти, що є, на нашу думку, виявом спільності генетичних джерел українських та інших слов'янських паремій: 1. *Сміливість кріпості бере* [7, с. 109]. 2. *Сміливого і куля не*

бере [13, с. 326]. 3. *Сміливому й море по коліна* [13, с. 326].

У цілому, концепт “воля” має позитивні конотації, що пояснюється значенням даного феномена у свідомості української спільноти. Хоча серед досліджуваних виділяємо паремії із складовими соматичними компонентами *серце, рука*, що виражають у контекстах негативні конотації: 1. *Дай серцю волю, а сам підеш у неволю* [13, с. 29]. 2. *Дай рукам волю, сам підеш в неволю* [13, с. 155]. 3. *Дай серцю волю – заведе в неволю* [13, с. 53].

Ряд стійких висловів характеризується контрастними взаєминами, що зумовлено архітектурними особливостями українських паремій досліджуваної групи: 1. *Хоч долі, аби у своїй волі* [13, с. 154]. 2. *Не підеш по добрій волі, то підеш по неволі* [13, с. 430].

Враховуючи образність форми, у досліджуваному пареміологічному фонді виділяємо дві групи. До першої відносимо паремії, що містять лише констатацію фактів. Вони становлять 70 відсотків досліджуваних стійких виразів. Їх реалізацію вбачаємо, зокрема, у таких контекстах: 1. *Без відваги зазнаєш зневаги* [9, с. 42]. 2. *Хто без волі, той без долі* [9, с. 54]. 3. *Без волі плачу доволі* [11, с. 100].

До другої групи належать паремії, які вира-

жають оцінне значення. Це, зокрема, такі: 1. *Воля дорожча за життя* [1, с. 205]. 2. *Воля дорожча від усього* [2, с. 13].

Ми пересвідчилися, що основу концепту “воля” в пареміологічному аспекті становлять семи: “бажання”, “мета”, “рішучість”, “особиста воля”. У процесі формування названого концепту відбулося його збагачення культурологічними семима: “хоробрість”, “відвага”, “витримка”, “пасивність”, “сміливість”, “потенційна дія”, “волелюбність”, “боязливість”, “спосіб життя”, вираженими такими лексемами: завзятий, відважний, козак, сміливий, козацька мати, козацька доля, орел, сокіл, Запорізька Січ, Дніпро, слабодухи, козацька слава.

Для свідомості українського етносу воля – необхідна і невід’ємна складова її носія. Для аналізованих паремій домінантною є ідея, що воля дорожча за життя, здобуття волі – найголовніше для людини. Позитивно оцінюється поведінка борця за волю, а також вольові якості людини. Тому вважаємо, що лінгвокультурологічний концепт “воля” є ключовим у розумінні менталітету української нації.

Подальшим і перспективним, на нашу думку, буде розгляд граматичних засобів вираження концепту “воля”.

Література

1. Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв: Репринт. відтворення видання 1929 р. – К.: Техніка, 2002. – 224 с.
2. Вік живи – вік учись / Упоряд. І.П. Березовський. – К.: Рад. школа, 1961. – 134 с.
3. Голубовська І.О. Паремії як відбиття ціннісних орієнтирів етнічної спільноти (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов // Мовознавство, 2004. – № 2 – 3. – С. 66-73.
4. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скороговки. – К.: Веселка, 1989. – 606 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
6. Мудрість народна. Українські прислів'я та приказки. – К., 1959. – 110 с.
7. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки. – К.: Веселка, 1973. – 227 с.
8. Петров С.І. Культурологічні засади поняття „концепт” // Культура народів Причорномор'я: Научн. журн., 2006. – № 82. – С. 73 – 75. – Т. 2.
9. Приповідки, або українська філософія. – Едмонтон, Альберта, 1946. – 354 с.
10. Словник символів / За ред. О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко, Г.І. Потапенко та ін. – К.: Народознавство, 1997. – 155 с.
11. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Зб. О.В. Максимовича та інших / Уклад М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 765 с.
12. Українські прислів'я та приказки. – К.: Дніпро, 1984. – 389 с.
13. Українські прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упоряд. Й.Багмут, В.Бобкова, А.Багмут. – К.: Держлітвидав УРСР, 1963. – 791 с.